

Наталія Калита, аспірант кафедри математики та

методики викладання математики початкового навчання

Дрогобицького державного педагогічного університету

імені Івана Франка

## К.Д. УШИНСЬКИЙ ПРО ВЧИТЕЛЯ: ДО ПРОБЛЕМИ ВИХОВНОГО ІДЕАЛУ

*У статті обґрунтовано вимоги до особистості вчителя через призму виховного ідеалу у спадщині українського російськомовного педагога Костянтина Ушинського.*

**Постановка проблеми.** Проблема особистості вчителя на всіх етапах розвитку освіти має особливе значення. Про це свідчать праці зарубіжних, українських педагогів минулого та сучасності, в яких надано великого значення особистості вчителя [1, 4, 6, 7]. К. Ушинський у своїх працях дає обґрунтування і цінні вказівки про підготовку вчителя до навчального процесу. Незаслужене і несправедливе ставлення до вчителя з боку суспільства у часі К. Ушинського привело до падіння соціального престижу учительської професії, втрати учительством відчуття своєї культурно-просвітницької місії, ролі духовного, мудрого наставника молоді. Педагог неодноразово підкреслював, що у навчально-виховній роботі першорядну роль відіграють не окремі методичні прийоми і виховні заходи, навіть не знання як такі, а особистість учителя. Педагог вивчав систему освіти різних країн, подорожуючи ними, робив різні нотатки, потім їх публікував для вчителів, вихователів, широкого загалу. Проблема соціального статусу вчителя, його ролі і значимості в навчально-виховному процесі є актуальною і для освітнього простору сучасної України. Саме це і зумовило актуальність проблеми, яка розглядається у статті.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Історіографічний аналіз дає підстави стверджувати, що педагогічні погляди Костянтина Ушинського знайшли своє висвітлення у дослідженнях багатьох науковців. Проблемою підготовки вчителя займалися А. Дістервег [1], М. Сухомлинський [4], П. Щербань [3], та ін. Джерельною базою для досягнення поставленої мети слугували педагогічні твори К. Д. Ушинського. У багатьох статтях, працях педагогом звернено увагу на особистість вчителя, зокрема: “Три елементи школи” [5, Т. 1], “Про користь педагогічної літератури” [5, Т. 1], “Проект учительської семінарії” [5; Т.1] та ін.

**Метою статті** є теоретичне обґрунтування особистості вчителя у структурі виховного ідеалу К. Ушинського.

**Виклад основного матеріалу.** На розвиток педагогічної концепції К. Ушинського, яка вміщує уявлення педагога про досконале навчання і виховання, мав вплив рівень розвитку європейської, російської та української освіти та провідні традиції в них. Уявлення українського російськомовного педагога про ідеал як досконалість у навчанні і вихованні є суб’єктивним, оскільки обумовлене життям і переконаннями, світоглядом самого К. Ушинського, а також тим типом культури, у просторі якої він сформувався і перебував: російської (великодержавної, імперської) – української (колоніально залежної). Саме тому виховний ідеал у спадщині К. Ушинського є не лише педагогічним явищем, а й історичним.

Слід зазначити, що під виховним ідеалом ми розуміємо уявлення про досконалі умови всебічного і гармонійного розвитку (саморозвитку) особистості в процесі навчання і виховання. У педагогічній теорії таке розуміння виховного ідеалу відповідає на соціальне замовлення, оскільки обґрунтовує адекватний часові і культурі взірці педагогічної діяльності, вимагає як норми від соціальної, культурно-політичної дійсності умов її реалізації, а також визначає і формує як мету цієї діяльності поведінкову модель особистості. Уявлення про досконалі умови розвитку особистості в процесі навчання і виховання визначають його мету, відповідно “ змістове наповнення, а також вибір форм і методів, що сукупно, в цілому, відповідає і є наперед визначеним соціальним замовленням спільноти або ж провідною ідеєю її існування. Проектуючи педагогічні погляди К. Ушинського на культурно-політичні умови розвитку сучасної йому України, стверджуємо національну зорієнтованість виховного ідеалу у спадщині К. Ушинського, умовою досягнення якого є визнання беззаперечної цінності Бога, людини і народу [2, 141 – 146].

Як нам відомо, успіх навчально-виховного процесу залежить від програм, підручників, шкільної дисципліни, технічних засобів навчання, та виз-

начальною у процесі навчання і виховання повинна бути особистість учителя. Так, К.Д. Ушинський зазначає, що у вихованні все повинно базуватися на особі вихователя, тому що виховна сила виливається тільки з живого джерела людської особистості. Ніякі статuti і програми, ніякий штучний організм закладу, хоч би як хитро він був придуманий, не може замінити особистості в справі виховання [5, Т.1, 42]. Цю ж думку педагог висловив у статті “Про користь педагогічної літератури”, де зазначає: “...вплив *особи* вихователя на молоду душу становить ту виховну силу, якої не можна замінити ні підручниками, ні моральними сентенціями, ні системою покарань та заохочень” [5, Т. 1, 42].

У “Проекті учительської семінарії”, К.Д. Ушинський зазначає, що в учительські семінарії та в Інститути повинна вступати молодь, яка б мала нахил до педагогічної діяльності. Вчений переконаний, що в кожному наставнику, а особливо в тих наставниках, які призначаються для нижчих училищ і народних шкіл, важливе не тільки вміння викладати, але також характер, моральність і переконання, тому що в класах малолітніх дітей і в народних школах більше впливає на учнів особа вчителя, ніж наука, що викладається тут у найелементарніших основах. Навіть і знання цього роду учителів повинні мати деяку особливість, якої не можуть дати їм ні гімназії, ні університет [5; Т. 1, 42]. Ці погляди співзвучні з ідеями Дістервега. Про значення діяльності вчителя для держави влучно виразився учитель німецьких учителів – німецький педагог А. Дістервег: “Що сталося б з народом, із суспільством, з державою без його тихої, скромної, працюватої діяльності? Він один ще не в змозі зробити все, але він закладає основи всьому, і без нього відразу ж поширилося б серед нас варварство” [5; Т. 1, 313].

Учитель повинен всебічно розвивати учнів, піклуватися про їх розумове, моральне, правове, трудове, естетичне і фізичне виховання. У навчанні та вихованні вчитель повинен також розуміти психіку дитини, її душевний стан, враховувати її потреби, нахили та можливості. Так, у статті “Людина як предмет виховання”, К. Ушинський пише: “Вихователь повинен прагнути пізнати людину такою, якою вона є в дійсності, (курсив К. У.) з усіма її слабостями і в усій її величч, з усіма її буденними, дрібними потребами і з усіма її великими духовними вимогами. Вихователь повинен знати людину в сім’ї, суспільстві, серед народу, серед людства і на самоті...у будь-якому віці, у всіх класах, у всіх становищах... Тоді тільки буде він спроможний черпати в самій природі людини

засоби виховного впливу, – а засоби ці величезні!” [5; Т.4, 36].

У статті “Педагогічна подорож по Швейцарії” (1862) Костянтин Ушинський говорить про принцип природовідповідності як основу навчання і виховання: “Основний закон дитячої природи можна висловити так: дитина вимагає діяльності безперестанно й стомлюється не діяльністю, а її одноманітністю та однобічністю... Педагог повинен насамперед учитися у природи і з спостереженого явища дитячого життя виводити правила для школи...” [5; Т.3, 147]. Цей принцип визначає специфіку діяльності як учня так і вчителя.

Учитель, на думку К. Ушинського, повинен завжди бути в тісному контакті зі своїми вихованцями. Для цього слід дотримуватися ряду вимог і насамперед тактовності, оскільки, „...*педагогічний такт* (курсив К. У.) без якого вихователь.. не буде добрим вихователем-практиком, є по суті не більше, як *такт психологічний* (курсив – К. У.), потрібний педагогові такою ж мірою, як і літераторові, поетові..., і словом, всім тим особам, які так чи інакше думають впливати на душу інших людей” [5; Т.4, 43]. У трактуванні сучасних педагогів, педагогічний такт – це професійна психолого-педагогічна особливість поведінки вчителя у взаємовідносинах з учнями, яка відповідає цілям і завданням виховання і проявляється у творчій, педагогічно виправданій його діяльності. Педагогічний такт передбачає відповідне ставлення до учнів, уміння в кожному конкретному випадку знаходити правильну лінію поведінки [6, 26]. Цілий ряд практичних вимог, порад і настанов про те, як краще здійснити підхід до дитини, можуть допомогти учителю сучасної школи у взаєминах з учнями. Цінною є, наприклад, думка К. Ушинського про дотримання розумної міри у навчально-виховній роботі. “В школі, – писав видатний педагог, – повинна панувати серйозність, що допускає жарт, але не перетворює всієї справи на жарт, ласкавість без солодкості, справедливості без причепливості, добрості без слабості, порядок без педантизму і, головне, постійна розумна діяльність” [5; Т. 2, 401].

К. Ушинський вважав, що рідна мова є основою всякого розвитку і скарбницею усіх знань, що знання з кожного предмету передаються дитині і засвоюються нею завжди у формі слова, тому лексичний склад мови вчителя, знання ним граматики і володіння стилем мови має величезне значення для успішного навчання дітей та виховного впливу на них. К. Ушинський висловлює обурення насильницьким впровадженням російської мови в українському освітньому просторі, говорить про згубні наслідки такої мовної політики

як на етнокультурному рівні, так і ментально-особистісному: “Дитину, яка не чула дома жодного великоруського слова, починають у школі з першого ж дня ламати на великоруський лад, і добре б іще на чисто великоруський, а то на той повторний жаргон, який вироблюється у малоосвіченого малороса при намаганні розмовляти великоруською мовою. Така школа з першого ж дня, і дуже неласкаво, нагадує дитині, що вона не дома, і, без сумніву, здається їй воною” [5; Т. 3, 144 – 145].

Школа готує підростаюче покоління до життя, тому повинна прогнозувати поведінку своїх вихованців на далеку перспективу, в тих соціально-економічних умовах, які будуть у майбутньому у зв’язку із суспільним і науково-технічним прогресом.

Сьогодні слід мати на увазі, що вихованці отримують широку інформацію і за межами школи (радіо, телебачення, періодичні видання, спілкування з навколишніми) і в дечому можуть навіть випередити вчителя, який несистематично поповнює свої знання, не цікавиться новинами науки, техніки, культури, політичними подіями. У такому разі вчитель втрачає авторитет у своїх вихованців, зменшується його виховний вплив на них, К. Ушинський був переконаний у тому, що вчитель, який не хоче стояти на рівні вимог часу, повинен систематично працювати над собою. К. Ушинський осуджує вчителя-заробітчанина, для якого професія дає лише засоби для існування. З цього приводу К. Ушинський зазначає: “Викладач, який тільки в класах займається своєю справою, а переступивши за поріг школи, не зустрічає ні в суспільстві, ні в літературі ніякого співчуття до свого знання, дуже скоро може прохолонути до нього. Треба стільки любові до дітей, щоб самому одному думати про них завжди, і суспільство не має права вимагати такої любові хоч би від кого, якщо воно само не виявляє цікавості до справи виховання” [5; Т. 1, 42]. Читання педагогічної літератури, на думку К. Ушинського, повинно спрямовувати мислення педагога на творчий підхід до розв’язання практичних завдань навчально-виховної роботи школи. Наставницька і виховна діяльність потребує постійного захоплення новими методиками, читанням цікавої педагогічної літератури. З цього приводу К. Ушинський пише: “Механічний процес викладання або стомливий погляд за пустотливими дітьми, не даючи поживи розумові, в той же час не дають йому й тієї волі, що сполучається з діяльністю суто фізичною. Рубаючи дрова або пиляючи дошки, людина може ще думати про що-небудь інше; але, тлумачачи сотий раз давно вив-

чену напам’ять сторінку, людина ні думає, ні не думає і віддається мимоволі тій дрімоті розуму, яка від звички стає солодкою і привабливою... Цей одурманюючий вплив педагогічних занять легко помічається і нерідко зустрічаються люди, які не відкривши у вихованні того інтересу, якого надає йому глибоке вивчення, кидали педагогічне поприще, помітивши на собі його присипляючу дію” [5; Т. 1, 43].

Майстерність – першооснова успіху вчителя – складається з багатьох компонентів. І один із них творчість педагога, в основі якої повинна бути здатність і готовність постійного вдосконалення, систематичного підвищення своїх знань і збагачення досвіду.

Важливою морально-психологічною рисою вчителя має бути розумна любов до дітей, прагнення віддати їм своє серце, почуття прив’язаності до них. Послідовник К. Ушинського, В. Сухомлинський, називає це визначальною рисою педагогічної культури [4; Т. 3, 14 – 15].

К. Ушинський вибудовує концепцію виховання та ідеалу в ньому на принципі демократизму та гуманізму, відсутності адміністративної регламентації, примусу та заборон з боку вчителя.

Учитель у своїй роботі найближче підходить до того ідеалу в житті кожної людини, яким, на думку К. Д. Ушинського, є самовіддане служіння своєму народові. Народним учителем є людина, яка близька до народу, живе його інтересами, працює з ним і віддає йому всі свої знання та вміння. Якщо педагог хоче завоювати загальнонародне визнання, він має брати найактивнішу участь у громадському житті взагалі і в поширенні освіти зокрема. З цього приводу К. Д. Ушинський писав: “Вихователь, що стоїть на рівні з сучасним ходом виховання, відчуває себе живим, діяльним членом великого організму, який бореться з нещастям та вадами людства, посередником між усім, що було благородного й високого в минулій історії людей і поколінням новим, охоронцем святих заповітів людей, які боролися за істину і за благо. Він відчуває себе живою ланкою між минулим і майбутнім, могутнім ратоборцем істини й добра і усвідомлює, що його справа, скромна зовні, – одна з найзвичайніших справ історії” [5; Т. 1, 44].

**Висновки.** Проблема особистості вчителя в українській педагогіці у різні епохи вирішувалася як уявлення про досконалий результат освіти і виховання людини, досягнення якого передбачало визначення пріоритетної мети та засобів її досягнення. Компетентний вчитель, за К. Ушинським, повинен відповідати тенденції розвитку української педагогічної традиції. Таке бачення

## МОРАЛЬНО-ВОЛЬОВІ ПРИНЦИПИ УКРАЇНСЬКОГО КОЗАЦТВА В МОВНІЙ КАРТИНІ О. ІЛЬЧЕНКА ЗА РОМАНОМ “КОЗАЦЬКОМУ РОДУ НЕМА ПЕРЕВОДУ...”

обумовлено об'єктивними чинниками: педагог бачив реальний стан сучасної йому системи виховання та об'єктивні тенденції її розвитку. Особисті якості вчителя є для учня і взірцем, і засобом виховного впливу на нього. Учень, наслідуючи вчителя, переймає його знання, вміння, манери, звичку працювати і поводитися. Знання вчителя, його кращі моральні і вольові якості – важливий засіб переконання і впливу на учня. Духовні якості учня формуються за допомогою духовних якостей інших людей і, насамперед, учителя. Погляди К. Ушинського на особистість вчителя не втратили своєї актуальності і сьогодні.

1. Дистерверг А. Избранные педагогические сочинения. – Москва: Учпедгиз, 1956. – С. 313.

2. Калига Н. І. Виховний ідеал Костянтина Ушинського: постановка проблеми //Мо-

лодь і ринок. Щомісячний науковий педагогічний журнал. – №5 – 6 (28 – 25). – Дрогобич: Коло, 2007. – С. 141 – 146.

3. Сухомлинська О. Українська педагогіка в персоналіях: У 2 кн. Кн. 1. Навч. посібник/ За ред. О. В.Сухомлинської. – К.: Либідь, 2005. – 624 с.

4. Сухомлинський В. О. Вибрані твори в 5-ти т. – К., Радянська школа, 1976

5. Ушинський К. Д. Твори в шести томах. – Київ “Радянська школа”, 1954.

6. Фіцула М. М. Вступ до педагогічної професії: Навчальний посібник для студентів вищих педагогічних закладів освіти. – Вид. 3-тє, перероб. і доп. – Тернопіль: Навчальна книга. – Богдан, 2005. – 168 с.

7. Щербань П. М. Прикладна педагогіка: Навч. - метод. посіб. – К.: Вища школа, 2002. – 215 с.

Світлана Помирча, аспірант кафедри української мови та літератури  
Слов'янського державного педагогічного університету  
Донецька область, м. Красний Лиман

## МОРАЛЬНО-ВОЛЬОВІ ПРИНЦИПИ УКРАЇНСЬКОГО КОЗАЦТВА В МОВНІЙ КАРТИНІ О. ІЛЬЧЕНКА ЗА РОМАНОМ “КОЗАЦЬКОМУ РОДУ НЕМА ПЕРЕВОДУ...”

У статті здійснено лексико-семантичний аналіз національного явища козаччини, що є етнокультурним символом українського характеру в романі О. Єльченка “Козацькому роду нема переводу...”.

**Постановка проблеми.** Протягом свого культурно-історичного розвитку український народ сформував найважливіші духовні та ментальні цінності, серед яких яскравим з погляду етнокультурного вираження національного характеру є козацький тип ментальності, що значною мірою визначає й комплекс найхарактерніших якостей, рис, властивих цілому етносу.

У мовознавстві останнім часом дедалі більше приділяється увага питанням відображення в мові національної психології, національного характеру, що дає можливість пізнавати через мову і національну душу.

**Аналіз останніх досліджень.** Г. Лозко вважає, що “поняття національний характер охоплює типові якості і психічні особливості етнічної спільноти, які сформувалися етносом впродовж багатьох віків проживання його на спільній території, і відрізняють його від сусідніх народів” [5, 66].

Досліджуючи спільні риси цілої нації, науковці виокремлюють елементи національного характе-

ру, що дають уявлення про націю в цілому. Взагалі окрема особистість або художній образ у тексті не може в повному обсязі розкрити національний характер, тому в цій роботі характеризуються морально-вольові риси українців, з погляду їхнього мовного вираження.

Формування етнокультурних цінностей тривало довгий час, починаючи з праобразів етнічної міфології до сучасної поетичної творчості. Отже, світовідчуття прадавніх українців органічно увійшло в ментальність їхніх нащадків.

Як відомо, мова відбиває менталітет етносу, національну специфіку людського світобачення, а в значенні слова відбивається специфіка в баченні визначальних рис, що втілюються в людській свідомості. Слово або усталений вираз влучно характеризує явище, предмет чи їхні ознаки, воно відбиває цінності, звичаї, духовне єство народу.

Усвідомлення власного “я” часткою етнічного “ми” стає мірилом високих моральних цінностей, що проявляється у високих патріотичних почуттях. Н. Аругюнова зазначає, що “позиція пат-